

СУЗИ ЧЕЛЕБИ ИЗ ПРИЗРЕНА ТУРСКИ ПЕСНИК-ИСТОРИК XV—XVI ВЕКА

ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ

Историска литература Османлија сиромашна је производима савременика, који би нам сачували историске детаље о постепеном продирању Турака у другој поли XV в. и њихову освајању земаља југоисточне Европе, насељених од Југословена.

Ако погледамо исцрпivu радњу Д-р Ф. Бабингера *Die Geschichte der Osmanen u. ihre Werke*, Leipzig, 1927,¹ видећемо² да су само двојица од савремених турских историка Себаи и Сузи Челеби специално описали догађаје тако судбоносне за словенски Балкан.³ Први од њих Себаи Хајр-уд дин Челеби, родом из Дринопоља, опевао је у 5.000 бејтова (дистиха) босанске походе великог везира Коџа Дауд Паше⁴ (умро 904—1498); други Сузи Челеби, родом из Призрена, опевао је у 15.000 дистиха бојеве и јунаштва Гази Али Бега Михал-оглу, знаменитог турског војсковође и јунака, злогласног и кобног у историји југословенског народа.

Још пре неколико година, у доба излагања поменуте Бабингерове књиге, дела обојице ових песника сматрана су за изгубљена и без трага пропала за науку. Тек 1929, готово у исто доба Југославенска Академија у Загребу и *Preussische Staatsbibliothek* у Берлину добиле су за своје оријенталне збирке фрагменте великог дела Сузи-Челебијина. Загребачки фрагменат налази се у исламској збирци Југославенске Академије под бројем 535/I, а берлински у *Preussische Staatsbibliothek Ms. or. qu* — 1468. Осим тога Југославенска Академија је наручила за своју збирку фотокопију берлинског рукописа, која је ушла у загребачку исламску збирку под бројем 1131.⁵

Приступивши помном изучавању та два фрагмента⁶ и приправљајући научно издање њихова текста и превода, зажелио сам, природно, раширити по могућности, оскудне биографске вести, којима је до сад располагала наука о њихову одличном аутору,⁷ — толико важном за југословенску историју. С јесени 1930-е пошао сам нарочито у ту сврху у Призрен, завичај Сузин, да на месту потражим тачније податке.

Имао сам срећу. У Призрену сам нашао мечет, који је саградио наш песник и који и данас носи име „Сузин“ или „Созин“ мечет и у његовој

¹ Наводим га кратицом GOW.

² Види GOW, 34.

³ Но и други каснији турски историци обично говоре о тим догађајима (на пр. о освојењу Босне) врло кратко и у најопћенитијим цртама, очито ради недостатка података.

⁴ Испореди *Encyclopédie de l' Islam* (одсада E. I.) I, 953, Leiden 1913.

⁵ Загребачки фрагменат наводићу као Z, а берлински као B.

⁶ Берлински фрагменат броји 1688 бејтова, а загребачки 217 (од укупнога броја 15.000).

⁷ Исп. GOW 34 и Hammer, *Gesch. d. Osman. Dichtkunst*, Pesth, 1936, св. I, 246. Ово дело наводим одсада као GOD.

близини опазио сам турбе, на пола разваљено, и у њему песников гроб. С доста муке прочитао сам у пола излизани натпис.

Упознавши се с имамом Сузина мечета хафизом Кемал ефендијом, по његовој љубазности, могао сам код њега прегледати вакуф-наму песникову, а исто тако и неколико службених исправа, додуше, из XVII и XVIII в., изданих у Цариграду, којима се потврђују Сузину мечету права на земље, које му је оставио песник у вакуф. Из тих докумената разабрао сам и право име песниково, који је досад науци био познат само по своме песничком махласу (псевдониму).

Морам признати да ме је хафиз Кемал ефендија испрва примио врло неповерљиво. — Он ми је, истина, показао турбе и гроб песников, али је одлучно порицао да би у њега било икаквих докумената, који би се тицали песника или његове успомене. Тек трећи или четврти дан познанства донео ми је и показао поменуте исправе, увијене у свилу. Може бити да би се та његова неприступачност и опрез дао разјаснити његовом бојазни за даљу судбину вакуфских земаља. У сваком случају није могло бити ни говора о томе да би он продао или поклонио исправе, на којима се оснивају права мечета на његове земље.

Промену у владању имама према мени тумачим мојим пијететом Сузиној успомени и тиме што сам му исприповедао о својим радовима на издању дела Сузина, о коме честити ефендија није ништа знао.

Мевлана Мухаммед ефенди ибн Махмуд ибн Абдуллах који је касније себи наденуо песнички махлас „Сузи“ и који је до сада у турској историографији био познат под именом Сузи-Челеби⁸ родио се у Призрену (турски Персерин) сада у Вардарској бановини. Град Призрен сматрали су Турци у старо доба као „песничко врело“, као што се Приштина сматрала за „писарско преноћиште“.⁹ — Много песника познатих, а још више непознатих, угледало је први пут свет у томе граду. Историк турске поезије Ашик Мехмед Челеби бин Али, који се јамачпо такођер родио у Призрену год. 925—1518, а умро и сахрањен г. 979—1572, приповеда у своме делу *Tezki-ge-i-Şuara* да је за његова времена ходала по турској анегдота, по којој је сваки отац у Призрену, кад би му се родио син, заједно с именом давао детету и његов будући махлас.¹⁰ Дакако ова анегдота тиче се нешто касније епохе. — Сузи Челебија био је по свој прилици један од првих већих песника града Призрена, који су отворили низ читаве плејаде турских песника, који су изашли из њихове школе. Суза по месној предаји, имао је брата Рамадан ефендију, такођер песника, који је имао махлас Нехари, то јест „Белодани“, „Светли као дан“.

О времену Сузина рођења, његовом пореклу и народности немамо, на жалост, никаквих директних сведочанства и можемо само нагађати, ослањајући се које на његово песничко дело, које на предају и успоређивање историских чињеница.

Град Призрен узели су Турци 20 јуна 1455.¹¹ Ако су родитељи Сузини

⁸ Сузи од персијског глагола „suchten“ жећи, палити, императив „suz“ (значи жарки, го-рући, пламенити, који гори од „aşa“ (страствене љубави к Богу). — Што се тиче речи „Челеби“, ова се употребљавала од XI до XVI века као титула или звање особа кнежевскога рода, знаменитих писаца, виших духовних достојанственика, а особито оних, који су били старешине дервишких редова. Први, који је носио овај наслов, био је Челеби Хусам-уд дин (умро 643—1284), наследник Џелал-уд дин Румије, у својству врховне главе реда Мевлевијског. Врховне главе тог реда носе и данас тај наслов. Извор те речи и прво значење није још разјашњено — У нашем случају наслов Челебије означаје човека образована, одлична, великог песника или писца. — Исп. Е. I. I, 852—3. — Потврде за ову реч из српско-хрватског језика види у *Rječniku Jugoslavenske Akademije* I, 926 s. v. „Челеби“, „Челебија“ и „Челебић“. — Познато је, да се Рогатица турски зове Челеби-Пазар. Домороци тврде да је ово име Рогатица добила по Евлији Челебији, турском путнику и путописцу XVII в.

⁹ Hammer *GOD* II, 551.

¹⁰ *Ib.* I. c., Babinger *GOW* 68—9.

¹¹ Види В. Рајковића чланак о Призрену у Станојевићевој Нар. Енци. III, 697—8, Загреб, 1928.

били Турци дошљаци, очито је да се песник родио после заузећа града.¹² Но имамо разлога држати да наш песник није био досељеник, него да је био домородац, словенског, или тачније српског порекла. За то говори пре свега име његова деда Абдуллах (раб Божји). Познато је да су потурчењаци у својим родословима овим и сличним именима називали своје пређе, који нису били муслимани, и напуштали њихова хришћанска имена.

По гробном натпису, којим сам прочитао, Сузи Челебија је умро 931 — почет. 29 окт. 1524. Призренци казују да је Сузи пао у боју с неверницима. Неколико километара од Призрена налази се пећина, код које је Сузи погинуо као шехид. Приповедали су ми да су за старог вакта призренски муслимани полазили онамо на зијарет и на тај дан читаво место пред стеном било је покрито запаљеним свећама.

Може ли се из ове предаје извести да Сузи није умро у великој старости, пошто је још имао снаге ићи на džihad против неверника?

У приступу к своме песничком делу о ghazevatu (газилуку) Али Бега Михал оглу Сузи говори — (В. бејт 148 и 149 фол. 7b, 8—9):

مخال اوغلی علی بك طائندن فزالردہ بچن عالی دمندن
نه كوردك نه اشدكسه بيان ايت جهانہ كون كہی آتی عیان ایت

...О [славном] раздобљу Алибега Михал оглу | о великим догађајима који су се догодили за његових газевата, | све што си видио, [Сузи, лично], и што си чуо [од других], све кажи, | узвеличај га (Алибега), као сунце, пред васељеном.....

То јест, Сузи разјашњава да ће певати не само догађаје, који су се збивали пред његовим очима, него и оно што се догађало пре његова доласка к Али бегу, по речима других особа. На жалост, по сачуваним фрагментима није могуће разабрати кад је песник дошао у службу к Али бегу и свезао своју судбину с његовом. Terminus а quo могли бисмо индиректно нагађати из следећег бејта: У почетку свога другог песмотвора, у којем пева љубавни роман Али бега и кћери некога влашкога [flaq] бана по имену Марије (Meriem), који се свршио њиховим браком, Сузи опет наглашава (Z. бејт 123 фол. 5b, 9 и В. бејт 1127 фол. 47a, 1)

روایت قلدی بر راوی صادق کہ دایم واقعہ سویلر موافق

...Причао је један веродостојни казивач, који догађаје свагда казује по истини...

да те љубавне згоде описује по приповедању другога. Очито се овај догађај, женидба Алибегова, догодио пре доласка Сузина к Али бегу.

Личност Марије није сасвим јасна. По свој прилици она би могла бити кћи Радула, влашкога војводе, љубимца и подручника турског, којег је Мехмед Фатих поставио на влашки престо (1462—1473).¹³

Највећа је прилика да је Сузи дошао на двор Алибегов негде између 1480 и 1490, још као млад човек јер, како ћемо видети, он је у својој песми још врли јунак и заносисе се својим коњем и својим мачем.

Што се тиче године рођења Сузина, поред све њене неизвесности можда се не ћемо преварити ако је ставимо између 1455 и 1465.

Сузи је био дервиш мистик и постигао је веројатно виши степен посвећења. Тим суфијским мистицизмом засићено је читаво његово дело. Хамер га назива дервишем тариката (реда) Накшбендијског.¹⁴ У Призрену ја нисам нашао потврде за то. У данашње време нема онде текије тога реда.

Сузи је стекао одлично за оно време образовање. Осим турског и арапског језика владао је савршено и персијским језиком. Где је он могао

¹² По освојењу нових области, Турци су обично разделили део земаља војницима, који су се највише одликовали у бојевима.

¹³ Види N Jorga, *Gesch. des rumän. Volkes* I. 341, 346 и 347. Gotha, 1905. Одсада наводим ово дело као GRV. E. I. II, 480 ставља јамачно погрешно, Радулову смрт у г. 1477,

¹⁴ GOD I, 246.

стећи таково образовање? Зацело не у Призрену, који је био тек освојен, него јамачно у Дринопољу или Цариграду, камо је могао бити послан за време девширме (новачења будућих јањичара) и где се одликовао својим способностима. Сузи се често позива на дела корифеја исламске мистичке књижевности, која је, по свој прилици, упознао у оригиналу. Персијски мистици извршили су на њега велик утицај, коме се више није могао отети.

Но, упоредо с тим, он у своме делу испољава погдекад и свој властити таленат, који његову делу даје неки, да тако кажемо, југословенски колорит. И то би могло служити као нека потврда за југословенску припадност Сузину.

Тако, на пример, прелаз Али бега с војском преко Дунава зими г. 1460, непосредно уочи боја код Безазиса, где је била разбијена угарска војска под Михаилом Силађијем (Свилојевићем),¹⁵ Сузи описује (В. бејт 858—896 фол. 36а, 36b, 37а и 37b) врло сликовито и с великим талентом. Он се клања пред лепотом и величанством Дунава. Између Али бега и лепотице Дунава води се прави дијалог. Дунав непокоран и кобан за друге, снижава се пред неукротивим јунаком Али бегом и говори с њиме човечјим језиком. У опису Дунава осећа се како песник воли домаћу реку и поноси се њоме.

У другом песмотвору о љубавним доживљајима Али бега и лепе Марије још се већма показује, рекли бисмо, српско порекло и мишљење песниково.

Овде он ствара оригиналну, за правоверног мусломана сасвим необичну замисао. (В. бејт 1236—1239 и 1257—1285, фол. 52а, 52b, 53а и 53b). — Марија, са својом верном другарицом Бану, по приповедању Сузином, долази на богослужење у стари хришћански манастир. Она улази у цркву да се моли Богу и наједном опази на зидовима црквеним слике различних турских војсковођа и јунака. У томе манастиру, по Сузиној фантазији, био је обичај, да кад се појави у Турака какав велики јунак, калуђери насликају његов лик на зиду свога храма. На тај начин у цркви су се налазиле слике Иса бега Хасанбег-оглу, Бали бега Малоч-оглу, Ахмед бега Евренос-оглу, Омер бега Турахан бег-оглу и на послетку самога Али бега Михал-оглу. Другим речима побожни монаси овековечили су на зидовима своје манастирске цркве главне суборце Мехмеда Фатиха, који су погубили десетке тисућа хришћана и хришћанске цркве палили или претварали у џамије. Марија, видевши слику Али бега, безумно се заљуби у њега. — Дакако, све то маштање потребно је било песнику само за то да би разјаснио љубавну свезу између припадника двају супротних светова.

Ова идеја песникова доиста је необична и интересантна. Хришћанске слике у храмовима правоверним мусломанима нису ништа друго него идолопоклонство, достојно сваког укора, и нису за друго него да се сатру и униште. Но за Сузи овакве слике имају историску вредност. Није ли он можда гледао у самом Призрену, Дечанима, Пећи, Милешеву, па и по другим местима на црквеним зидовима старе слике српских господара, оснивача тамошњих задужбина, које и данас на гледаоца чине силан дојам својом величином и лепотом?

И тако Сузи, изван сумње, ортодоксни мусломанин, фанатик, који је горио од ашка к мистичкој љубљеној (džapan), то јест к Богу, и био готов сваки час дати за њ своју главу, допушта у своме мистиком насићеном делу, такву необичну за исламске појмове фантазију.¹⁶

¹⁵ Исп. Hammer GOR I, 481—2 и Bonfinii Rerum hungaricarum Dec. IV, I, I, 556. Lipsiae 1771.

¹⁶ Занимљиво је испоредити ову песничку версију Сузијину о сликама турских војсковођа у кршћанској цркви са фантастичким сведочанством познатог арапског путника Мухаммеда Ибн Батуте (умро 779 = 1377) о слици Халифе Алије у кршћанској цркви у Пантикапеји (Керчу на Црном мору). Ево што каже Ибн Батута: „Видио сам цркву, пошао к њој, нашао у њој монаха. На једном зиду цркве видео сам слику Арапина у чалми; опасана мачем и са копљем у руци. Пред њим горело је кандило. Рекох монаху: „Каква је то слика“! Он одговори: „То је

Но Сузи није био само дервиш мистик, него и храбар војник попут онога дервиша из српске народне песме о Бановићу Страхини.¹⁷ По свој прилици, он је још као младић доспео у ратну дружину Али бега и затим, према својој учености и способностима, постао његов лични секретар (katib).

Личност Алибегова одвише је важна у турској историји и одвише пресудна у историји југословенских земаља, да би је било могуће исцрпиво приказати у овим белешкама.¹⁸ До сада живот и дела овога знаменитог војсковође нису била довољно испитана и обрађена ни на Западу ни на Истоку. Осим једине мање радње Нузхет Мехмед Паше, мутесарифа Измидског,¹⁹ који је написао у славу читаве племените породице Михалоглија (Михајловића) дело *Ahval-i Ghazi Michal*²⁰ нису ми позната друга дела посвећена овоме јунаку.

Истина, то се разјашњава недостатком грађе за такву радњу. Сад тек, пошто су нађени фрагменти Сузина дела, може се више или мање успешно подузети тај посао, који се може потпуно извршити само онда ако се нађе гдегод у целини големо Сузино дело.

Западна европска наука, ослањајући се на Хамера,²¹ досад је држала да је Али бег Михал-оглу погинуо г. 1492 код Бељака (Villach) у Корушкој од руке или самога врховног заповедника Рудолфа Кевенхилера, или Леонарда Колонића. Наводили су се чак следећи детаљи о Алибеговој смрти:²² Изгубивши бој и бежећи, Али бег је био рањен зрном из пушке у десну лопатицу и намах пао с коња. Неки Никола Раубер хтео га је заробити, но Али бег је већ издисао.

Сада, по радњи Нузхет Мехмед Паше²³ и по Сузи,²⁴ можемо сматрати за извесно да Али бег није пао у боју код Бељака, него је умро више од петнаест година касније у дубокој старости после г. 913—1507 у Плевни у Бугарској, где је сахрањен у засебном турбету крај мечета, који је сам сазидао.²⁵ Прича о погибији Алибеговој била је јамачно измишљена и растурена од немачке команде, да би донекле умирила становнике, тероризоване и доведене до очајања, којима је само име Алибегово задавало смртни страх. Сличне лажне вести о смрти овога војсковође ходале су и пре међу народом. Тако неки српски летописац из почетка XVI-ог в. бележи:²⁶ да је Али бег погинуо од руке Димитрија Јакшића. — Јамачно летописац је имао на уму битку код Bezasisa г. 1476.²⁷

Рецимо ипак неколико речи о Али бегу, само колико је потребно да осветлимо особу Сузи Челебије, његова верног суборца.

„Свемогући“, како га зове Јорга²⁸ Али бег Михал оглу био је у другој половини XV-ог в. глава и вођа румелијских акинџија,²⁹ нередовне турске коњице, с којима је чувао и ширио северо-западне крајине турског царства. Сваке године по неколико пута, у сврху деморализације суседних држава, „трчао“ је он са хиљадама својих акинџија, попут вихра, упадајући неоче-

слика пророка Алије! Ја се зачудих његову одговору! „Сборникъ матеріаловъ, относящихся къ исторіи Золотой Орды“. В. Тизенгаузенъ, т. I, Спб. 1884, XV, стр. 279, „Изъ описанія путешествія Ибнъ Батуты“.

¹⁷ Карацић, Српске нар. песме II, 44.

¹⁸ Потање обавијести о Али бегу да ћу у засебној радњи, коју спремам за штампу.

¹⁹ Нузхет Мехмед Паша сам је био потомак Михалоглија.

²⁰ Цариград, 1315=1897, 8^о, 114 стр. Даље наводим ово дело као AGM.

²¹ GOR I, 641—2 и E. I. III, 568—570.

²² Valvasor, Die Ehre d. Herzogth. Krain, 1877 79, IV, 383—384.

²³ AGM, 76 и 78. — Паришка Нар. библиот., Ancien Fonds turc. № 98 f. 72ab и 73a.

²⁴ В. бегт 353, стр. 15, 7.

²⁵ Досад нисам имао прилике да одем у Плевну и да на месту проверим ове податке.

²⁶ Гласник Друштва Србске словесности, V, 110—111, Београд 1853.

²⁷ GOR, I, 528.

²⁸ GRV, 348.

²⁹ Aqindži — од турског глагола „aqmaq“ — тећи, трчати. У хрватско-српском језику „акинџија“ и „аканџија“ в. Starine, 36 стр, 408, биљ. 8, Zagreb 1913. „Aqin“ тур. — харање, пли-јењење, провала. У старом хрватско-српском језику за овакове провале био је израз „трчати“.

кивано у вароши и села, уништавајући и палећи све што би нашао на путу и враћао се с пленом и тисућама хришћанског робља. Саме акинције нису добијале плате, нити су имале лена, него су живели искључиво од пљачке, која је знала бити тако велика, да је могла претворити сиромаха у богаташа. Јучерашњи скитница и просјак могао је махом постати имућан човек. Од акинција захтевала се безумна храброст, слепа послушност и спремност да сваки час положи главу за веру у јединога Бога.

Материјалне и животне погодности и интереси преплитале су се ту и уједињивале с верским и духовним. Грабеж, убијање и разбојство, стицање и обогаћивање служили су у исто време ширењу праве вере и спасењу душе. Није за чудо што је акинцилук примамљивао и опајао духове. И к Али бегу у његову дивљу и необуздану, често полуголу и босу војску³⁰ притецали су из свега исламског света јунаци и делије, жељни славе и плена, али и занешењаци, којима није било стало до земаљскога блага, и који су свагда били готови погинути за дин као шехиди.

Ево како Сузи пева о акинцијама (В. бејт 1371, фол. 57b, 1—2):

کمی بک زاده در صاحب تيممل کمی درویش در اهل توکل
دیر بدر یانه بو لشکری اول

...Један од њих (акинција) син беговски, лепа владања и приличног иметка, Други (прост) дервиш, који се предао вољи Божјој и примио на се завет одрицања.

Одасвуд је он (Али бег) побрао к себи ову војску...

и даље (В, бејт 192 фол. 9а, 13):

امیر آخور یم قلدقمده قسمت بولردی وایه هفتاد دو ملت

...И кад је emirachor³¹ делио јело (акинцијама),

Обично су седамдесет и два народа узимала учешће код obroka...

И ето у такву разнородну дружину, која се одржавала гвозденим заптом, доспео је Сузи. У њему самоме ујединила су се оба поменута својства: и неустрашива храброст и верски занос, с пуним презирањем овога пропадљивог света.

Сад се он заноси својим мачем и коњем (В., бејт 1050, фол. 44а, 3 и Z., бејт 201, фол. 8b, 7):

نه تیغ کبی تیغ بر صفا وار نه آتم کبی اسپ باد پا وار

...Нема мача, што је мој мач пун насладе!

Нема коња, што је мој коњ, којему су ноге ветар!...

Затим опет уверава себе и своје другове о пропадљивости овога света (В., бејт 1052—53, фол. 43b, 8—9 и Z., бејт 201—202, фол. 8а, 14—15):

کل ترکیبی ناز کاغمه ای دل ترا طہرندر آخر ساکه منزل
نه فجر ایلر سن اطلس طونله سن اکی آرشوون بزله چون کدر تن

...Еј, срце, не приањај за гизду (наз) као млада росна ружа,
та црна је земља твоја последња станица!

Што се дичиш ти атласним шалварама,

кад (твоје) тело одлази (на други свет) (завито) у два аршина беза!...

И у таквим околностима протекао је сав живот Сузин. Борио се испрва под самим Али бегом, а по његовој смрти под његовим сином Мехмед

³⁰ Исп. Tevarich-i Ali Osman од Urudž b. Adila, рукопис Југ. Академије № 673, л. 40а и 40b и рукоп. сарајевског Музеја № 552, л. 1306.

³¹ У хрв.-срп. „imrahor“ — коњушар. В. RJA III, 826. — У турском народном језику ова реч се изговара као „embrochor“ или „emrochor“.

бегом, који је по очевој смрти примио заповедништво над акинцијама, и код кога је остао у пређашњој служби *katiba*.

О Мехмед бегу сачувале су се врло оскудне вести. Извесно је да је Мехмед бег имао учешће 1514 у персијској војни Селима I.³² Г. 1517 био је босански намесник,³³ а г. 1520 мутесариф на Херцеговини.³⁴ За похода султана Сулејмана на Београд г. 1521, Мехмед је био послан са својим акинцијама да пустоши Ердељ и Темешварску жупанију.³⁵ Г. 1531/32 био је на „немачкој војни“.³⁶

Још за живота Али Бега Сузи је хтео да овековечи бесмртна дела свога старешине, описавши у песничкој форми сва његова јунаштва у газевату против неверника. Почео је своје дело још за живота јунака, а наставио га је и свршио после смрти његове.

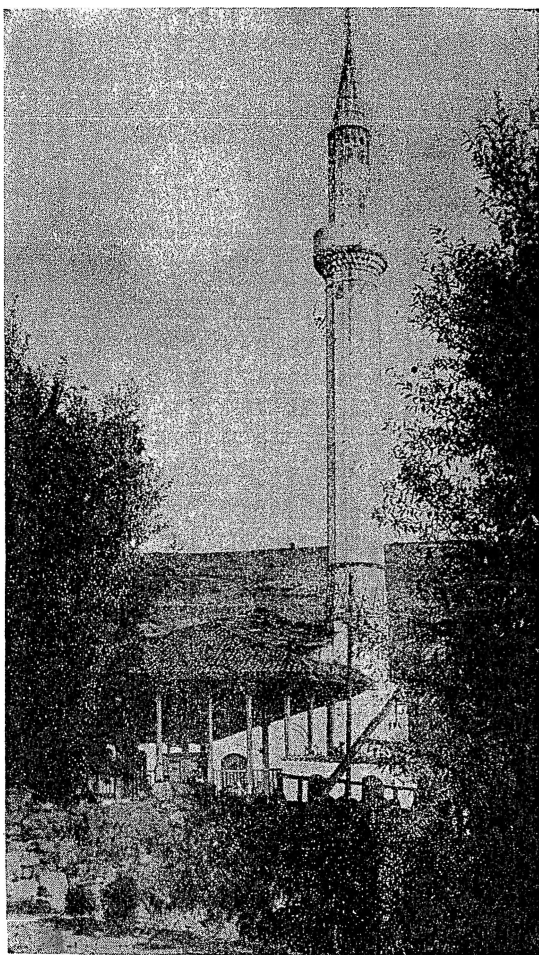
Своје дело он је назвао „Ghazavat name-i Ali beg Michal oghlu“.

Како смо рекли, ово дело имало је 15.000 бејтова. Опису тих газилука Алибегових посветио је Сузи Челебија сву другу половину свога живота. За свој псевдоним у својим песничким делима³⁷ узео је Мухаммед ефендија махлас „Сузи“, који, како смо већ споменули, значи жарки, горући, пламенити, који гори од ашка (страствене љубави) к Богу. – Тај махлас доиста је одговарао његовом духовном заносу и мистичким проживљавањима.

Не знамо колико је управо Сузи остао у служби Мехмед бега Михал оглу, но по свој прилици није дуго, јер га године 1513 находимо већ у Призрену, камо је ваљда дошао довршити свој живот.

За дуге службе и безбројне аџине у богате *kafirske* земље, Сузи је свакако знао које од плена, које од дарова својих штедрих покровитеља саставити иметак.

У Призрену, по примеру свога покојног господара Али бега, за спас своје душе Сузи је саградио на обали Бистрице у Иљас-коца махали доста импозантан мечет с високом мунаром, који се до данас добро очувао (сл. 1). Испод мечета, са стране баште (сада мезарлука — гробља) с улазом са јужне стране начинио је засебни одељак за муалим-хану, у којој је сам био муалим и учио младеж речи и закону Божјем. Сам је у мечету као имам служио и држао ваз (проповедао) и сам је с мунаре сазивао верне на молитву. Ту,

Сл. 1. — Сузин мечет у Призрену на обали Бистрице.

³² GOR, I, 715, AGM стр. 72.

³³ B. Safvet beg Bašagić Kratka uputa u prošl. Bosn. i Herc. Sarajevo, 1900. стр. 25, 26 и 177.

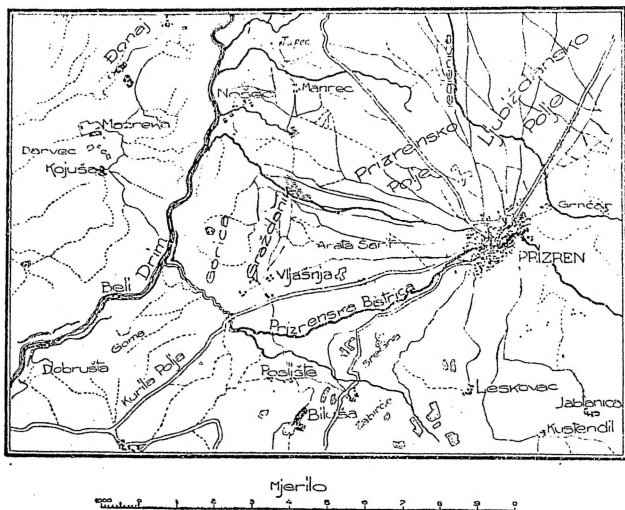
³⁴ AGM стр. 80.

³⁵ GOR, II, 20 и 45—6, AGM, стр. 80 и Felix Tauer, Histoire de la campagne du sultan Sulejman I contre Belgrad, Praha 1924, стр. 34.

³⁶ AGM стр. 81.

³⁷ Осим овога великог дела Сузи је писао и газеле в. В. стр. 70—80,

у Призрену, имао је више мурида (ученика), који су били истог с њим тариката (реда) и био је обично називан „Мевлана Сузи“ (наш господар Сузи). — Крај Призрена, на запад од града, имао је велики чифтлук Гражданик (сл. 2).

Сл. 2. — Скица Призрена и околице са Граждаником.

Желећи по могућности уздићи предавања у муалим-хани, а можда и за већу контролу вакуфске управе, Сузи је разделио у вакуф-нами по својој смрти, службу имама, муалима и муџезина међу два лица. Једно ће од њих бити муалим и имам, а друго муџезин и заменик у муалим-хани. Оба та службена лица, за награду свога труда добивају две трећине прихода са Гражданика. Трећи део дужни су сваку годину употребљавати за поправке мечета, муалим-хане и за уздржавање имања.

На послетку, за још већу контролу над вакуфом, Сузи у својој вакуф-нами позива све мумине (верне) Иљас-коцине махале, у којој се налази мечет, да пазе на тачно извршивање закладе (вакуфа).

Прошла су четири века и, како ми је саопштио хафиз Кемал ефендија, садањи имам мечета, вакуфско завештање испуњава се и данас тачно и свето.

Из вакуф-наме види се да је песник имао кћер Аишу, којој је даровао део свога имања.³⁹

Да би очувао и обезбедио у будуће мечет и муалим-хану, које је био саградио за спас своје душе, оснивач је наумио увакуфити споменуто имање. Султан Селим I (1512—1520) дао је песнику на тај посед темлик-наму,³⁸ и године 919—1513 Сузи написа своју вакуф-наму, која се у фрагменту сачувала до данас, и коју наводимо даље у оригиналном тексту и преводу.

Да би Гражданички чифтлук учинио уноснијим, Сузи је, како су ми приповедали Призренци, довео за његово натапање воду из Бистрице особитим каналом од неких пет километара дужине.

Сл. 3. — Сузина чесма у Призрену.

³⁸ Ради темлик-наме в. Ćiro Truhelka, *Historička podloga agrarnoga pitanja u Bosni*, Glasnik Zemaljskog Muzeja, XXVII, стр. 53, Sarajevo, 1915. Даље наводим са кратицом НРАР.

³⁹ На гробљу, недалеко од Сузина турбета, налази се гроб с гробним каменом неке Аише, коју предаја, по речима хафиз Кемал ефендије, држи за кћер песникову, но на споменику је година смрти 1070 — п. 18 септ. 1659.

Све до своје смрти, Сузи је вршио дужност муалима, имама и мујезина у својој задужбини. Сам је живио у кући недалеко од мечета и ту је, по источном обичају, саградио чесму за јавну употребу, која се и данас зове Сузина чесма (сл. 3).

Смрт, која је песника дуго штедела у рату и војнама, нашла га је коначно у околини Призрена и он је „попио смртну чашу“ г. 931 — п. 29 окт. 1524 у споменику окупљају.

Главно дело његова живота, труд многих година, нерукотворни спомен потомству о јуначким делима његова покровитеља и вође био је довршен, и песник се најзад удостојио оне највише среће, која, како је он певао, може пасти у део правоверном војнику: дао је своју главу за своју мистичку љубавницу (džapan).

Није узалуд пре једнога страшног боја песник ставио у уста Али бегу речи (В., бејт 968, фол. 40b, 2):

Сл. 4. — Сузино турбе на гробљу у Призрену.

زه جانان كرك جانى ندالم اماندر بوكون تسليم ايدهم

...Ми требамо „džapan“ (мистичку љубу), а што ће нам живот? Он (живот) је одавна етапет (аманет, поверено имање), предајмо га (њој) још данас!...

Сузију шехида сахранили су у башти на десетак петнаест метара од његовог мечета, упоредо са Рамадан ефендијом Нехари, такођер турским песником, који је умро две године пре њега.⁴⁰ Народна предаја назива Нехарија рођеним братом Сузи Челебије, но тко зна је ли та предаја исправна? Над једним и другим гробом било је подигнуто просто неугледно турбе у облику омање четвороугласте зградице, дугачко око 4,25 м, широко 2,65 м и високо 2,25 м, са зидовима дебелим по прилици 0,30 м. Извана густо обрасло дрвећем и грмљем, а изнутра сасвим зарасло травом, стоји то турбе на гробљу Сузина мечета. Време је одавно оборило са турбета кров и прозоре (сл. 4). Косо нагнута, полутрула врата воде унутра, где доиста, као два брата, над гробовима обојице песника стоје два камена ступића висока 0,70 м, која се мало шире према врху, али се завршују малим чуњем.

На Сузи Челебијином ступцу може се читати (сл. 5):

هوالباقى
المرحوم المغفور سوزى پرزرى
فی تاریخ تسعماية احدى وثلاثين
عليه رحمة واسعة

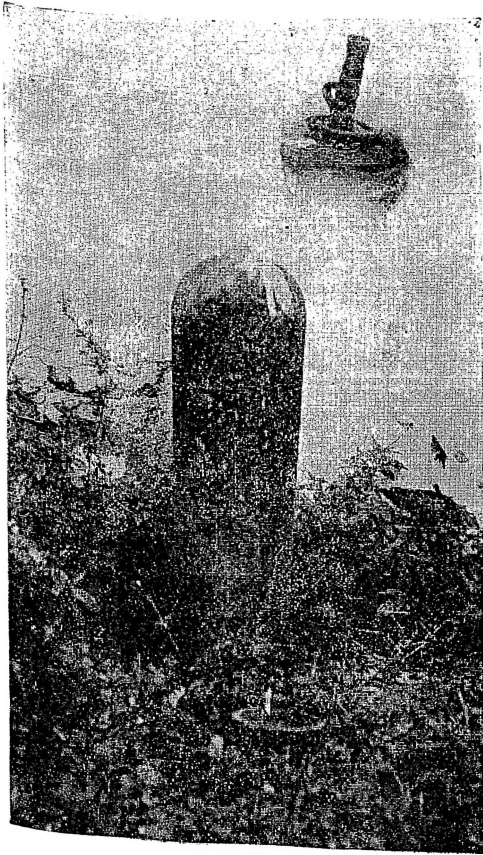
што би у преводу, значило по прилици:

⁴⁰ Исп. GOD. II, 551. На гробу Нехаријину може се прочитати надпис:

وقع وفات المرحوم نهاری پرزرى فی تاریخ سنة تسعماية وتسعة وعشرين

то јест да је умро г. 929— п. 20 нов. 1522. — Хамер је криво ставио овог песника у касније доба.

Сл. 5. — Сузин гроб у Призрену.

Он сам је вечан!

Овде почива у Богу мерхум (покојни) Сузи из Призрена умро г. 931.

Превелико Божје милосрђе нека је с њим.

На самом гробу и у зидној ниши, чело гроба, стоје два свећњака, на којима побожни Призренци муслимани ужижу свеће за душу покојникову, али и то се догађа све ређе. — Нису више она времена и све пада у заборав.

И кад сам упитао старца, који се ту десио, једнога од становника Иљаскојине махале, којима је Сузи оставио бригу и надзор над његовом задужбином, зашто се не постарају да прекрију турбе, он ми је одговорио: „једанпут смо га прекрили, па се опет срушило. Сузи-баба не ће да има над собом крова, он хоће да ужива плаво небо!“

Можда је и тако!

Једини Он зна све по истини!

Ниже прилажем тачан текст и приближан превод Сузине вакуф-наме, која се, на жалост, сачувала у млађем фрагментарном препису, коме недостају потписи сведока и обична судска расправа. Вакуф-нама дели се на два дела: на приступ (introductio) у арапском језику и на сам текст (expositio) у турском језику

صورة وقفية مسجد شريف ومعلم خانة مولانا سوزي البرزني
الحمد لله الذي خلق آدم من غير شر وابدع عيسى من غير ذكر ونور الشمس والقمر واخرج النار من الشجر والماء من جلود الحجر وجعل الدنيا دار محن وعبر والجنة ثواباً لمن شكر والناار عقاباً لمن كفر وقضى وقدر خلق الاخضر والاحمر واوحى كلمة المظفر حين استقيا بقومه وانتصر امر اضرب بعصاك الحجر فضرب بامر فأنفجر وشرف حبيبه المطهر على حي مصور ففقر له ماتقدم من ذنبه وما تأخر واعطاه الخوض والكوتر فقال الله تعالى انا اعطيتك الكوتر فصل لربك وانحر ان شئت الله اكبر لا تجسم ولا جوهر ونشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له امر بالمعروف ونهى عن المنكر سبحانه ولذكر له القمر وصلى الله على سيدنا ونبينا محمد ما اتصلت عين بنظر واذن بنجر وعلى آله واصحابه واولاده وازواجه المطهرة [وبعد] وقتاكه مولانا سوزي دنياك فثالك وزمانك بي بقالك واخرتك دوامني وعدم زواني تدارك ايلدى ايسه حسبة الله العظيم والطاف عميمه لوندن وعواطف جسيمه لوندن غراژدنيك ظل [الله] في الارض حضرتلرى مولانا سوزيه الطاف عميمه لوندن وعواطف جسيمه لوندن غراژدنيك نام چيقتلنك كه جانب شرقيسى ايكي بيوك قره اغاچيله وكمال چابريله وجانب جنوبيسى لقه ولاشنه نام قريه سنورلريله وجانب غربيسى غوريجه وناشيچ نام قريه سنورلريله وجانب شماليسى شهرني كان طويجه نام قريه كيدر طريق عام ايله محدوددر عشر شرعيه دن ورسوم عرفيه دن حاصل اولان هريله سپاهي سنه ايكي يوز اللى اقچه مقطوعن ويرمك شرطيله تمليك ايلدى ايسه مولانا سوزي دخى مذكور ضيعه نك كرك چاير وتلا محصولى كرك ايچنده ساكن اولان حى اندك اسپنجه سنى و سائر رسوم عرفيه سنى ومذكور چيقتلى ايچنده شهردن [آقان] ابرماق اوزرنده اولان درت كوز دكرمنى وايكي غريه سنى ومذكور چيقتلى ايچنده شهردن [آقان] ابرماق اوزرنده اولان درت كوز دكرمنى وايكي بيوك چابرينى كه بربرينه متصلادر آنچق ماينلرنده دكرمن عرقى آقار جانب جنوبيلى عايشه نام قيزينه

تمليك ايتديكى چاير ايله وجانب غرييلرى چيفتلىق ايچنده اولان اولرله و جانب شهايلرى شهردن كان
طريق عام ايله محدوددر وقف وجس ايدوب شرط ايلدى كه برززين شهرى ايچنده اولان الياس
توجه محله سنده بيستريجه نام شهر كنارنده بنا ايلدوكى فوقاً مسجد و تحفا معلم خانه در مادامكه خير
حياتده در كندولر امام و معلم و مؤذن اولوب مذكور محضوله كندو متصرف اوله و كندودون صكره
امامله معلم بر اولوب و مؤذنه معلم خانه خلافي بر اولوب محضوله بحسب الثلثان متصرف اوله و مذكور
چيفتلىقى امام ايله مؤذن اشتراك اوزرينه كوزه دوب تميرينه محتاج يرلرني محضولدن آلدقلى حساب
اوزره خرج و تمير ايدلر وساير لوازمى امام ايله مؤذن بو حساب اوزره كوردلر و مسجدك اهل
محله سى رضاء الله ناظر اولوب قاضى افتدبلر اذنبه كوزه دهل

في شهر ربيع الاخر سنة تسع عشر وتسعمائة⁴¹

ПРЕВОД СУЗИ-ЧЕЛЕБИЈИНЕ ВАКУФ-НАМЕ

Месеца Реби-ул Ахира г. 919 (јун—јул 1513)

Хвала Богу, који је Адама створио (од земље), као првог човека и саздао Ису без мушкарца, који је дао светлост сунцу и месецу; извадио ватру из дрвета, а воду из тврдог камена, који је учинио овај свет местом брига и плача, рај дао за награду онима, који су Му захвални, а пакао за казну неверницима.

(Нека је слава Ономе, који је дао) судбину и одредбу,⁴² створио зелено и румено, који је саопштио реч победе Муси, кад је за свој народ молио воду и победу, те заповедио: „удри штапом по камену“. Кад је ударио по Његовој заповеди, камен се распукао и вода је протекла.⁴³

(Нека је хвала Ономе, који) је одликовао Свога милосника, чистог и од свега људства најсавршеније сазданога,⁴⁴ опростио му све погрешке које је он пре учинио и које би учинио касније, и дао му Havd и Kavser.⁴⁵ И рече му Вишњи:⁴⁶ „Заиста смо ти дали Kavser, те захваљан буди своме Господу и приноси жртве qurbana. Заиста онај, који те ненавиди⁴⁷ остаће без постојанства“.

(Уз славу и хвалу) ми читујемо и сведочимо да нема Бога осим Аллага, јединога, који нема друга, који заповеда оно што треба чинити, а забрањује што се не сме чинити. Славословље и највиша слава и величање припада само Њему, који није материја нити супстанција.⁴⁸

Надаље читујемо, да је Мухамед Његов слуга и посланик најодабранији човек, весник (свих) народа, коме се у част месец расцепио.⁴⁹

Божја милост нека је на нашега одабраника и посланика Мухамеда, на његов род и часну дружину, децу и његове чисте и крепосне жене, све док око може гледати и ухо чути.

(После тога). Кад је Мевлана Сузи, познавши таштину овога света и пропадљивост овога мира, а вечност и блаженство будућег живота, приправио се за онај свет, (начинио је следеће одредбе):

⁴¹ У оригиналу вакуф-нане свуда стоји, где, треба, teşdid, kesra fetha итд. Али пошто их штампарија нема, морао је бити текст штампан без њих.

⁴² Ради qada и qadar в. EI, II, 642.

⁴³ B. sura 2, 57.

⁴⁴ Ради речи: „musavver“. Исп. sura 53, 24.

⁴⁵ „Havd-ul Kavser“ = nahr Muhammed (sura 108, I). Kavser — река у ценету или боље вододржа, која је била показана Пророку за његова узнесења на небо и која му је била одређена (в. ut-Tabari, tafsir XXX, 180). То је река, у које је корито од рубина и бисера, са златним обалама и свим могућим украсима. Она припада Мухамеду (в. EI, II, 885).

⁴⁶ Ово је читава sura 108.

⁴⁷ То је управљено против непријатеља Мухамедова — As ibn Vajela, који се пророка, кад су му синови помрли, наругао да је бездетан.

⁴⁸ Ради „džism“ и „džavher“ в. EI, I, стр. 1057 и 1080.

⁴⁹ Исп. sura 54, I. Неки верују да је Мухамед расцепио месец, да посведочи своју науку.

Његово Величанство Султан Селим, самодржац, осен (Божји) на земљи и уточиште свега света, у име своје љубави к великоме Богу и да би угодил Своблагоме Творцу, а једнако и снагом своје свеобухватне доброте и бескрајне доброжељности, даровао је Мевлани Сузи темлик-наму⁵⁰ на његов чифтлук *Гражданик*⁵¹, (којему су следеће границе): источна страна ограничена са два велика бреста и чаиром Кемаловим, јужна — границама села по имену *Лика* (Liqa)⁵² и *Влашина*⁵³ западна — границама села по имену *Горица*⁵⁴ и *Нашич*⁵⁵ и (најзад) северна страна његова омеђена је јавним путем, који долази из града и иде у село по имену *Туйча*.⁵⁶ Код тога је (ипак) поставио увет да се сваке године с тога чифтлука његову спахији има давати у ђутуре двеста и педесет акчи,⁵⁷ које делом улазе од шеријатске десетине,⁵⁸ а делом од обичних пореза.⁵⁹

Мевлана Сузи од своје стране сада је одредио за *вакуф* — закладу, одређену за побожни, Богу угодни циљ — следеће ставке, које припадају овоме поседу:

Приходи у нарави од чаира и ораница (тарла).

Испенце⁶⁰ — порез, који се узима од становника, који живе на овоме чифтлуку.

Остале обичајне порезе (rusum-i urfiје).

Воденицу од четири витла, која се налази у пределима тога поседа, на реци, која (тече) из града.

Два велика чаира, која су један до другог, но између њих тече јаз воденице. (Границе тих чаира су следеће): Јужна њихова страна ограничена чаиром, који је он (Сузи) поконио својој кћери, по имену Аиши, западна кућама, које се налазе унутар чифтлука, северна јавним путем, који долази из града.

Овај вакуф он (Сузи) је уветовао следџим:

(У згради), коју је он сам сазидао, горе мечет, а доле муаллимчана,⁶¹ а налази се у граду Призрену, у махали Иљас-Коџа, на обали реке зване Бистрица, он сам главом, док ужива благо живота, нек врши дужност имама, муалима и мујезина и сам главом добива споменуте приходе од вакуфа. После њега имам и муалим постаје једно лице, а мујезин и заменик у муалим-хани друго. Оба та лица добивају приходе од вакуфа у размеру две трећине. При томе имам и мујезин нека заједно надзиру споменути његов чифтлук и од прихода, — према рачуну њихова добитка, — поправљају места, која требају обнове. Осим тога имам и мујезин нека пригледају, из истог рачуна, и за друге потребе чифтлука.

А становници махале у којој се налази мечет, нека за вољу Божју, с дозволом кади-ефендија све надзиру и надгледају.

Месеца Реби-ул Ахир г. 919.

А. Олесницки
Загреб

⁵⁰ Ради temlik-name или mulk-name види Truhelka НРАР стр 161.

⁵¹ В. сл. 2.

⁵² Није читљиво, на нацрту га нема.

⁵³ Сада Влашина.

⁵⁴ Сада Горица.

⁵⁵ Сада Ношец.

⁵⁶ Сада Тупец.

⁵⁷ Ради акча в. НРАР, 141, бил. 3.

⁵⁸ В. НРАР, 165 и Е1 чланак о тимару стр. 813.

⁵⁹ Rusum-i urfiје в. НРАР, 131 и Е1 ib. стр. 813.

⁶⁰ В. НРАР, 197 и Е1 ibidem.

⁶¹ Основна школа.

RÉSUMÉ

Suzi Ćelebi de Prizrend poète-historien turc des XV—XVI siècles.

Essai de sa biographie

Suzi Ćelebi de Prizrend est le seul historien turc qui nous a conservé dans son oeuvre poétique, nommé „Ghazevat-name-i Ali beg Michal-oghlu“ les détails précieux de la lutte des Yougoslaves contre l'islam militant turc de la seconde moitié du XV siècle. Cette lutte s'acheva par la conquête turque de la despotie serbe de Smederevo, de la Bosnie et de l'Herzégovine et prépara le terrain pour de nouvelles victoires turques sur les Hongrois.

Joseph de Hammer, qui consacra dans sa „Geschichte der Osmanischen Dichtkunst“ (v. I, p. 246. Pesth, 1836) quelques lignes à Suzi Ćelebi fut l'unique source de tous les renseignements que nous possédions jusqu'à présent sur cet éminent poète.

On croyait toujours que son oeuvre historique avait été perdue, mais en 1929 deux institutions de science: l'Académie Yougoslave des sciences et des beaux arts à Zagreb et la Preussische Staatsbibliothek à Berlin acquirent presque en même temps chacune un fragment de cette oeuvre.

Nous étant intéressés à l'étude de ces fragments et préparant leur édition nous entreprîmes en 1930 un voyage spécial au pays natal de Suzi dans l'espoir d'y recueillir des détails qui nous manquaient sur la vie du poète.

A Prizrend se trouve la mosquée qui fut érigée par Suzi. Elle est parfaitement conservée et la population de la ville de Prizrend la nomme jusqu'à présent „la mosquée de Suzi“. A quelques pas de la mosquée, au cimetière musulman nous avons eu la chance de découvrir le turbé (chapelle sépulcrale) à demi ruiné, sans toit, sans porte ni fenêtres, qui renferme la tombe de Suzi, toute couverte de hautes herbes. L'imam de la mosquée nous a montré quelques documents se rapportant à Suzi, entre autres un fragment de sa vaqfiya, dont nous publions ici le texte et la traduction.⁶² De ces documents nous avons pu connaître enfin le vrai nom du poète, car jusqu'à présent on ignorait quel était le nom du personnage qui se cachait sous le pseudonyme (machlas) de Suzi. Il s'appelait Muhammed efendi ibn Mahmud ibn Abdallah.

Nous ne savons pas la date exacte de sa naissance, comme nous ne connaissons pas non plus ni son origine, ni sa nationalité. Toutefois nous pouvons supposer qu'il était d'origine slave ou plus exactement d'origine serbe, comme le ferait croire le nom de son grand père Abdallah (serviteur de Dieu). Il est connu, qu'il était de coutume chez les renégats de cacher ainsi dans leur généalogie musulmane les noms de leur aïeux chrétiens.

Suzi Ćelebi fut le secrétaire (katib) d'Ali beg Michal oghlu, le grand capitaine turc d'une bravoure légendaire, commandant des aqindžis-légère cavalerie turque à la tête desquels il fit de nombreuses incursions dans les pays ennemis, incursions fameuses par leur audace, ainsi que par leurs horribles conséquences sanglantes. Suzi fut de la plupart de ces expéditions où il risqua toujours sa tête en derviche exalté par son amour mystique (aşq) de Dieu.

On croyait jusqu'à présent qu'Ali beg Michal-oghlu tomba mort à la bataille de Vilach (Carinthie) en 1492. Maintenant après une étude minutieuse de l'oeuvre de Suzi ainsi que d'autres sources turques nous pouvons avancer qu'Ali beg Michal oghlu est mort plus de quinze ans plus tard (après l'année 1507) à Plevna (Bulgarie) et fut enterré dans un turbé spécial à proximité de la mosquée érigée par lui.

Après la mort de son patron Suzi passa au service de son fils Mehmed beg, et immortalisa dans un grand ouvrage poétique de 15.000 distiques le nom de

⁶² Nous tenons à signaler que dans la reproduction des textes arabe et turc de la vaqfiya de Suzi, nous avons été obligés de renoncer à l'emploi de certains signes (tešdid, hemza, kesra, fetha etc.), car l'imprimerie n'en dispose pas.

son ancien capitaine. La vaillance, le héroïsme musulman, le renoncement aux attaches charnelles, le détachement des biens périssables, le mépris du destin illusoire et le fanatisme de la mort pour la bien aimée mystique, (džanan), voilà le thème que célébra Suzi Ćelebi dans sa poésie.

Pour finir ses jours Suzi revint dans sa ville natale où, non loin de Prizrend, il possédait un grand bien nommé Ghraždanik.

Pour sauver son âme et pour expier ses péchés Suzi érigea à Prizrend la mosquée mentionnée et une école (muallim-chane). Pour subvenir aux frais de leur entretien il leur légua le bien Ghraždanik. Ce legs pieux fut établi par une vaqfiya faite en 1513. Jusqu' à la mort Suzi remplit les fonctions d'imam et de muezzin dans sa mosquée et celles de muallim de son école.

Il est mort en 1524, tombé, selon une tradition locale, dans une rencontre avec les infidèles qui eut lieu aux environs de Prizrend. Il fut enterré, comme nous l'avons dit plus haut, dans un turbé près de la tombe d'un autre poète turc, Ramadan efendi Nehari, (v. Hammer o. c. v. II, 551), mort en 1522 et qui fut, d'après la tradition, son frère.

Sur la pierre sépulcrale nous avons pu déchiffrer l'épithaphe dont la traduction est suivante:

Lui seul est éternel!

Ici repose en Dieu Suzi de Prizrend, mort en l'an 931.

Que la très grande miséricorde divine soit avec lui!
